ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİNDE PORTRE HUSUSİYETİ GÖSTEREN BAZI STELLER

NEMİKA ALTAN
Ankara Arkeoloji Müzesi
Arkeolog.

Bu yazımızla tanıtmaya çalışacağımız eserler[1], Gaziantep civarı ve Belkıs harabelerinde bulunarak müzeye satın alma yoluyla girmişlerdir. Her iki eser de yumuşak kireç taşından yapılmış olup, gerek şekilleri, gerekse üzerlerinde tasvir edilen şahıslardan ve alt kısımlarında bulunan kitabelerden anlaşılacağı üzere, mezar steli olarak kullanılmışlardır. Stelin bir tanesi, karnına kadar kısmını ihtiva eden bir kadın büstü, diğeri ise yine karnına kadar kısmını ihtiva eden bir erkek büstüdür. Burada konu olarak seçtiğimiz eserlerin, ön yüzlerinde tasvir edilen şahısların bariz portre hususiyetleri göstermeleri bakımından ilginç görülerek üzerlerinde çalışılmış ve burada tanıtılması faydalı görülmüştür.

I — BELKISTAN GELME BİR MEZAR STELİ.

Belkıs (Gaziantep) harabelerinde bulunmuş olup, müzeye satın alınmıştır. Envanter numarası, 17-25-965 dir. Yumuşak kireç taşından, dikdörtgen prizma şeklindedir. Yüksekliği, 0,75m, genişliği, 0,50 m, kalınlığı, 0,21 m, kitabe yüksekliği ise 0,14 m.dir. Stelin her iki yüzü de tasvir edilmiştir. Ön yüzünde, derin bir niş içine yüksek kabartma olarak yapılmış bir kadın büstü, arka yüzüne ise, bir sepet[2] tasvir edilmiştir. Her iki yüzdeki tasvirlerin altında iki sıra halinde yunanca kitabe bulunmaktadır (Resim, 1-2). Stelin üst iki köşesinde delikler açılmıştır. Stel, bu delikler vasıtasıyla bir yere asılıyor veya raptediliyordu. Eser, umumiyetle iyi muhafaza edilmesine rağmen, bilhassa köşe ve yan kenarlarda büyük eksikleri ve tasvirler üzerinde de küçük eksik ve aşınmalar mevcuttur.

[1] Bu eserleri neşretmeme müsaade eden Müze Müdürü Raci Temizer'e teşekkür ederim.

[2] Bu sepetin pek muhtemelen, Güney Anadolu'nun önemli bir ürünü olan Pamuk sepetine ait olması lâzımdır.

Stelin Ön Yüzü:

Stelin ön yüzüne derin bir niş oyulmuş ve içine yüksek kabartma olarak bir kadın büstü tasvir edilmiştir. Kadının sırtında, omuzlarında ve göğsü üzerinde meyilli pililer meydana getiren ve gerdanını kısmen açıkta bırakan kalın kumaştan yapılmış hiton ve himationu vardır (Res. 1).

Baş vücuda nazaran küçük, çehre ince ve üçgen şeklindedir. Saçlar peruk gibi, ortadan ikiye ayrılmış, alnın iki yanında iki dik açı yaparak kulağı örtmüş ve meyilli bir şekilde kıvrılarak, uçları kanat gibi geride ve serbest durmaktadır. Saçlar yan kısımlarda, ince uzun çizgilerle belirtilmiştir. Boyun, nisbetsiz bir şekilde oldukça geniş ve öne doğru çıkıktır. Alın, dar ve uzundur. Kaşlar, hilâl şeklinde, kalın ve çatık, kaş kılları, kısa, sert[3] ve gürdür. Burun, kaşların devamı olup, ince uzun ve burun kanatları yayvandır. Burun delikleri makkapla oyularak belirtilmiştir. Burun ve dudaklar arasındaki mesafe oldukça geniş, ağız, küçük, sıkı kapalı, dudaklar haddinden fazla ince âdeta çizgi halindedir. Çene, küçük ve sivridir. Elmacık kemikleri belirli, yanaklar zayıf ve çekiktir. Gözler yuvarlağa yakın olup, sabit bir noktaya bakmakta ve hayret ifade etmektedir. Göz bebeği işlenmiş, iris, yuvarlak çizgilerle gösterilmiştir. Göz kapakları, kalın çizgiyle belirtilmiş olup, gözlerin altları çukurdur. Kulaklarında üçlü yuvarlaklar halinde küpeler sarkmaktadır. Ön yüzdeki kadın tasvirini buraya kadar inceledikten sonra, burada orta yaşlı, ve kocasını kaybettiği için üzgün olan bir hanım tasvir edildiği anlaşılmaktadır.

Bu tasvirin altındaki iki sıra kitabe[4] de ise,

ΠΡΙΜΙΛΛΑ Α
ΛΥΠΕ ΧΕ[Ρ]Ε

"Primilla Ey Alupos Elveda"

Kitabesinde de anlaşılacağı üzere, burada, tasvirini incelediğimiz Primilla adındaki kadın, kocası Alupos öbür dünyaya gittiği (öldüğü)

[3] Kaş kıllarının plâstik olarak işlenişi ve tasviri, M.S. III. yüz yılın sonları ve IV. yüzyılın başları için önemli bir hususiyettir.

[4] Belkıs Stelinin her iki yüzündeki Yunanca kitabelerin çözümünde her türlü yardımlarını esirgemeyen, Istanbul Arkeoloji Müzeleri müdür yardımcıları Sayın Lütfi Tuğrul ve İsmet Ebcioğlu'na burada da teşekkür etmek isterim.

için ona elveda demektedir. Bundan da stelimizin ön yüzündeki tasvir Alupos'un karısı Primillaya ait olup, Primilla tarafından Alupos'a öldükten sonra mezarına konmak üzere yaptırılmıştır.

Stelin Arka Yüzü:

Bu yüzde, üst kısımda çerçeveli bir alınlık, ve bu alınlığın ortasında da bir rozet motifi vardır. Alınlığın altında, çukurlatılmış, dik dörtgen bir saha içinde, alınlığın iki köşesine asılmış ve kabartma olarak işlenmiş bir girlant motifi ve onun altında da, ortada, kamıştan bir sepet tasvir edilmiştir. Sepetin altında iki sıra halinde, yüksekliği, 0,07 m. olan kitabe oldukça iyi muhafaza edilmiş durumdadır.

Yunanca yazılmış olan kitabede ise:

ΓΑΒΙΝΙΑ ΥΓΙΑ
Α ΛΥΠΕ ΧΕΡΕ

"Gabinia Hügia Ey Alupos Elveda" olarak yazılmıştır.

Arka yüzdeki kitabede ise, Gabinia Hügia adlı hanım ölmüş olan Alupos'a elveda demektedir.

Belkıs Stelinin ön ve arka yüzündeki tasvirlerden ve kitabelerinden anlaşılacağı üzere "Alupos" adlı erkeğin ölümü üzerine Primilla ve Gabinia Hügia adlı iki kadın tarafından bu stel dikilmiştir. Stelin her iki yüzünde adları yazılı olan bu iki kadın, Alupos'un karıları[5] yahut ta, birisi karısı, diğeri de kızı olması lâzımdır.

Buraya kadar gerek tasvirini, gerekse kitabesini tetkik ettiğimiz Belkıs Stelinin ön yüzündeki kadın portresinin kitabesi vasıtasiyle Primilla adındaki bir hanıma ait olduğunu anlamış bulunuyoruz. Fakat Primilla tasvirinin devrini tayin için elimizde tam bir benzeri mevcut olmadığından, portre hususiyetlerini nazarı itibare alarak, bazı portrelerle karşılaştırmak suretiyle devrini tayine çalışacağız.

[5] Clement Bosch. S. Atlan. "Antalya Kitabeleri" Belleten, sayı 41, sayfa 110, 111. ve

"Inscription In The Antalya Museum"

G. B. Bean, Belleten, sayı, 85. sayfa, 76, 96 a.

Adı geçen belletenlerdeki makalelerde "Zenatosun oğlu Arteimas, karıları Harmasya ve Elpis için, bu mezarı hürmetini göstermek üzere kendi parasıyla yaptı?" Buradan anlıyoruz ki, Roma İmparatorluk devrinde de iki kadınla evlenmek âdeti vardı. Ve bu arada, ölen zevcin arkasından, iki karısı, ya da karısıyla kızı, yahut ta ölen karıları için, geride kalan erkek müşterek bir mezar steli yaptırıyordu. Bu yüzden, Belkıs Stelinin de iki zevceli, ölen bir erkeğe aidiyeti meydana çıkıyor.

Louvre Müzesinde bulunan ve Fausta'ya ait olan (M. S. 307 - 326) mermer portre[6] nin, kaşlarının çatık ve hilâl şeklinde oluşu, kaş kıllarının küçük sert ve plastik olarak işlenişi, burnun kaşların devamı oluşu, göz kapaklarının sarkık oluşu, Belkıs stelindeki Primilla portresiyle büyük benzerlik gösterirse de, Faustaya ait olan portrenin diğer hususları bakımından tamamen birbirine benzememektedir.

Romada Villa Borghese[7] deki Constantin II.ye ait olan mermer başın, saçları bizim stelimizdeki tasvirde olduğu gibi peruk şeklindedir[8]. Delbrueck, Constantin II. başını M.S. 330 tarihine aittir der.

Vatikan Müzesindeki, katalog no. 51 olan mermer baş[9] ın, gözlerinin elipse yakın yuvarlaklığı, alt ve üst kapaklarının belirli bir tarzda çizgiyle gösterilişi, Primillanın göz ve göz kapaklarıyla benzerlik göstermektedir. Fakat diğer portre hususiyetleri bakımından tamamen ayrıdır. Orange, bu portreyi (M. S. 268-293) yılları arasına tarihler.

Licinius'un (M.S. 307-324), Constantin Bogen[10] de görülen portresinde, göz kapaklarının belirli olarak kalın çizgiyle gösterilişi, bilhassa üst göz kapağın alt göz kapak üzerine inişi, gözlerin çekikliği, hayret ifadesi, göz bebeğinin yuvarlaklığı, irisin iki çizgiyle gösterilme hususu, saç tellerinin yanda, ince ve az derin çizgilerle belirtilmesi bakımından, Primilla portresiyle büyük benzerlik göstermektedir.

Ayrıca, İstanbul Arkeoloji Müzelerinde teşhir edilen Gaziantep menşeli, müze envanter no. 5519, yumuşak kireç taşından olan stel[11] dik dörtgen şeklinde olup, çukurlatılmış bir saha içine, bir erkek bir kadın büstü yanyana tasvir edilmişlerdir[12] (Resim. 3).

[6] Delbrueck, Spätantike Kaiserporträts, (Studien zur spätantiken Kunstgeschichte, VIII), Berlin-Leipzig 1933. Taf. 66.

[7] Delbrueck, aynı eser, Taf. 50.

[8] Peruk şeklindeki saç tuvaleti, M.S. III. yüzyılın ortalarından itibaren Erken Bizans Devrinde de moda olan bir saç şeklidir.

[9] H. P. L'Orange, Studien zur Geschichte des Spätantiken Porträts, Oslo 1933. katalog no. 51.

[10] L'Orange, aynı eser, katalog no. 69.

[11] Gaziantep'ten gelen stel üzerinde çalışmama müsaade eden ve fotoğraflarını çekmekte kolaylık gösteren Müze Müdürü Sayın Necati Dolunay'a burada da teşekkür etmek isterim.

[12] Bu eser envanterinden anlaşılacağı üzere iki parça olarak bir antikacı tarafından müzeye hediye edilmiştir.

Tasvirlerin altında iki sıra halinde yunanca kitabe vardır. Sağ tarafta bir kadın büstü, solda ise açık başlı bir erkek büstü tasviri görülmektedir. Her iki tasvirde, kaşlar kalın, ve kaş kılları küçük, sert, plastik olarak işlenmiştir. Gözler yuvarlağa yakın elips şeklinde, şaşkınlık ifadesiyle, göz kapakları kalın çizgiyle belirtilmiştir. Portre hususiyetlerini incelediğimiz her iki eser de, (Ankara ve İstanbul müzelerindeki steller) devirlerinin portre hususiyetlerini göstermekle beraber, mahallî karakterlerini de taşımaktadırlar.

Belkıs Stelini buraya kadar, her iki yüzündeki tasvirleri inceledikten ve bazı portre hususiyetleri bakımından diğer müzelerdeki en yakın benzerleriyle karşılaştırdıktan sonra, netice olarak:

Stelimiz, Alupos adlı bir erkeğin ölümünden sonra, her iki karısı, (Primilla, Gabinia Hügia) yahut ta karısı ve kızı taafından yaptırılmıştır. Üslûp, ve portre hususiyetleri: kaşların küçük, sert kıllarla plastik olarak işlenişi, gözlerin iri, elipse yakın, hayret ifade eder tarzda açık oluşu, irisin göz bebeklerinden az büyük daire çizgileriyle gösterilişi ve saçların peruk şeklinde tasviri bakımından, Belkıs Mezar Stelini M.S. III. yüz yılın sonları, bilhassa M.S. IV. yüz yılın başlarına tarihleyebiliriz.

Gaziantep'ten Gelen Bir Mezar Steli :

Gaziantep'te bulunmuş olup, antikacı Sadullah Bayraktar tarafından müzeye satılmıştır.

Müze envanter numarası, 38 - 34 - 966 dır. Yüksekliği, 0,71 m., genişliği, 0,60 m., kalınlığı, 0,22 m. dir. Stelin alt kenarında, iki sıra halinde latince kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin yüksekliği ise 0,14 m.

Stelin ön yüzünde derin bir niş içine, yüksek kabartma olarak işlenmiş erkek büstü vardır. Büst cepheden olmayıp hafif sağa dönük durumdadır. (Res. IV, V). Stelin üst ve arka yüzünde bir yere tutturulması veya asılması için iki adet oyuk vardır. Stelin arka yüzü işlenmemiştir.

Ön yüzde tasvir edilen erkeğin üzerinde, boynuna kadar vücudunu tamamen örten kalın kumaştan bir manto vardır. Manto sağ omuz üzerinde aşağı doğru dik olarak kalın kıvrımlar meydana getirmektedir.

Boyun, oldukça kalın, öne doğru çıkıktır. Baş, hafif sağa dönük, çehre ovaldır. Alın geniş ve yüksek olup üzeri çizgisizdir.

Saçlar, alnın üst kısmında, başa sıkıca geçmiş ince bir peruk şeklindedir. Alnın üzerinden meyilli bir çizgiyi devam ettiren saçlar, kulak-

lar üzerinden enseye inmektedir. Saç kıvrımları, âdeta az kabarık bir yüzey üzerine çentiklerle yapılmış kalın çizgiler halinde üslûplaştırılmış olarak gösterilmiştir. Avurtları hafif çökük, burnu tamamen kopmuş, burun kanatları yaygın vaziyette burun delikleri, hafif oyuk olarak gösterilmiştir.

Göz kapakları, kalın çizgilerle belirtilmiş, kaşlar kavisli, kaş kılları az derin küçük çizgilerle gösterilmiştir. Gözler, iri ve açık, hayret ifade eder vaziyette, göz bebekleri fazla tahrip olmasına rağmen, üst göz kapağa doğru itilmiş durumda, ve dörtte üç daire şeklindedir.

Ağız küçük, dudaklar ince ve kapalıdır. Bıyıklar, saç tekniğinde işlenmiş olup, uçları, ağzın iki yanına doğru inmiştir. Çene, küçük ve yuvarlaktır. Sakal kulaklar hizasından başlayıp, çeneye inmektedir. Sakal kılları saç tekniğinde işlenerek küçük çizgiler halinde gösterilmiş olup, sık ve gür değildir. Buraya kadar portre hususiyetlerinden de anlaşılacağı üzere, Stelimizdeki büst, orta yaşlı ve sakin bir kimseyi tasvir etmektedir.

Büstün iki yanında, lâtince olarak yazılmış, (D) ve (M) harfleri görülmektedir. Ayrıca Stelin alt kenarında da, iki sıra halinde, fakat ikinci satırı fazlaca tahrip olmuş ve lâtince yazılı kitabe bulunmaktadır. Şimdi bu kitabeyi[13] tetkik edelim :

D M
LIBERTO
MARCİ CAS [SIO]

olarak okunmaktadır. Burada. (D) harfi latincede, (Dis), (Deis) kelimesinin kısaltılmışı olup, (Ev Ocağı, Ocak Tanrıları, Yer Altı Tanrıları) anlamına gelmektedir. (M) harfi ise, (Manes), ruhlar, (Manibus) Ruhlara kelimesinin kısaltılmışıdır, ve (Ruhlar, Ruhlara) anlamına gelmektedir[14]. (Dis), (Manibus), kelimeleri Datif olarak burada kullanılmışlardır[15]. (Dis Manibus) cümlesini türkçeye çevirecek olursak, (Yer altı Tanrılarının, yahut ta, Ocak Tanrılarının ruhlarına) anlamına geldiğini görürüz. Kitabenin, birinci satırındaki (LIBERTO) kelimesi (Libertas ve Libertus kelimelerinden gelmek-

[13] Kitabenin okunuşu ve çözülüşünde, yardımlarını esirgemeyen, Sayın Profesör Dr. Ludwig Budde'ye, burada da teşekkür etmek isterim.

[14] Bakınız. Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie.

[15] Latince (D ve M) harfleri Roma Devri Mezar Stellerinde gösterilmelerine rağmen, Hıristiyanlık Devri Mezar Stellerinde görülmemektedir.

Res. 1 — Ankara Arkeoloji Müzesinde, Belkıs'tan gelen mezar stelinin önyüzü.

Res. 2 — Ankara Arkeoloji Müzesinde Belkıs'tan gelen mezar stelinin arka yüzü.

Res. 3 — İstanbul Arkeoloji Müzesinde Nizip'ten (Gaziantep) gelen mezar steli (Envanter No. 5519).

Res. 4 — Ankara Arkeoloji Müzesinde Gaziantep'ten gelen mezar stelinin önden görünüşü.

Res. 5 — Ankara Arkeoloji Müzesinde, Gaziantepten gelen mezar stelinin yandan görünüşii.

tedir. Libertas, Hürriyet. Libertus, Köllelikten hürriyete kavuşan kimse demektir. Liberto, kelimesi burada, Libertas'ın Datif halidir.

İkinci satırdaki, (MARCI CAS[SIO]) ise, mezar Stelindeki büstün adıdır.

Buna göre, bu çevirilerimizi birleştirecek olursak:

"Azat olmuş Marki Cassio'nun, yer altı yahut ta, Ocak Tanrılarının ruhlarına"

ibaresini çıkarırız. Bundan da, Marci Cassio adlı Romalı bir kimse, Köle iken azat edilmiş, ve bu Stel de, Marci Cassio öldükten sonra, yahut ta ölmeden önce, kendisi tarafından, Marci Cassio'nun, Yer altı, yahut ta, Ocak Tanrılarının ruhlarına ithaf edilmek için yaptırılmıştır.

Gaziantep Stelinin tam bir benzeri maalesef mevcut değildir. Fakat bazı portre hususiyetlerini göz önüne alarak, diğer portrelerle mukayese edebiliriz.

Stelimizdeki, büstün, saç ve sakal işlenişi ve üslûbu bakımından, Side Müzesinde[16] bulunan, mermerden yapılmış zırhlı İmparator heykelinin saçlarının kısa ve hafif dalgalı çentiklerle gösterilişi, ve saçının başa sıkıca geçmiş peruk şeklinde oluşu itibariyle benzerlik göstermektedir. Jale İnan, Side İmparator heykelini, belki Licinius'tur der. Fakat, sakal işleniş ve üslûbu bakımından benzerlik göstermesine rağmen, diğer portre hususiyetleri bakımından hiçbir yakınlıkları yoktur.

Perge Deposunda, envanter numarası, 47 olan beyaz mermerden erkek başında[17] saçların, peruk şeklinde, alın üzerinde meyilli bir çizgi yaptıktan sonra, kulakları açıkta bırakıp, enseye geçişi, hususu bizim büstümüzün saçları ile benzerlik göstermektedir. Bir de, göz kapaklarının, keskin çizgilerle belirtilmesi hususu, göz bebeklerinin, üst göz kapaklara doğru itilişi bakımından benzerlik göstermektedir. M.S. IV. yüz yılın başına ait olan portrenin diğer hususiyetleri bakımın dan, bizim portreyle hiçbir yakınlığı yoktur.

Portre hususiyetleri bakımından en yakın benzerlerini gördüğümüz Gaziantep Stelindeki portreyi de, M.S. IV. yüz yılın başlarına tarihleyebiliriz.

1969, Ağustos

[16] İnan Jale, Antalya Bölgesi Roma Devri Portreleri. Ankara, 1965, Lev. XXXI, Res. 1.

[17] İnan Jale, Aynı eser, Lev. XXXIV, no. 33.